

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ПЕДАГОГІЧНОЇ ТЕОРІЇ ТА ОСВІТНЬОЇ ПРАКТИКИ

УДК 364-3-787.26(092)(477.53)

ОЛЕНА ІЛЬЧЕНКО

(Полтава)

БЛАГОДІЙНІСТЬ ЖІНОК: КАТЕРИНА СКАРЖИНСЬКА – СПОДВИЖНИЦЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ОСВІТИ ЛУБЕНЩИНИ (1854 – 1932 РР.)

Досліджено внесок відомої благодійниці XIX – першої половини XX століття К.М. Скаржинської в розбудову національної освіти Лубенщини. Розкрито досвід заснування і опікування сільсько-господарською школою в с. Терни, Круглицькою школою, Лубенською україномовною гімназією.

Ключові слова: К.М. Скаржинська, Лубенщина, благодійність в освіті, школа, історичний досвід.

Трансформація національного життя, всеосяжні світові масштаби діяльності, долання кордонів зумовили потребу переосмислення ціннісних орієнтирів і стратегій людського буття. Нині відбуваються значні зрушення у діапазоні соціальних ролей жінок і чоловіків, ми переживаємо «...новий виток жіночої емансипації, піднесення жіночого руху і вибуху жіночої «енергетики» в усіх сферах життя» [9, с.7].

Прикладом цьому слугує активна участь українських жінок у суспільно-громадському житті країни і, зокрема, – благодійності, приватній ініціативі, меценатстві.

Про активну участь жінок у благодійності свідчить дослідження одного з найбільших у світі благодійних фондів Великої Британії «Charities Aid Foundation» (2014 р.), яке виявило, що жінки щедріші за чоловіків, їхні пожертви складають 30%, тоді як благодійні ініціативи чоловіків – значно менші. Кордоцентризм і висока духовність жінок мають переваги над прагматично-інвестиційним підходом до благодійності чоловіків. Ця статистика підтверджується й даними проекту «Роль жінок у розвитку благодійності» (2012 р.) Українського форуму благодійників: 84% усіх пожертв роблять саме жінки. На їхню вирішальну роль у благодійності вказує той факт, що майже 92% опитаних чоловіків зізналося про вплив жінок на їхнє прагнення і готовність займатися благодійністю. Серед ініціаторів створення благодійних фондів та організацій сьогодні виступають найвідоміші жінки України, зокрема: співачка, композитор, громадський діяч Руслана Лижичко (Міжнародний благодійний фонд «Український світанок»); олімпійська чемпіонка зі спортивної гімнастики Лілія Подкопаєва (Міжнародний благодійний фонд «Здоров'я поколінь»); президент агенції «Карин ММГ» Влада Литовченко (благодійний фонд «Обдаровані діти – майбутнє України») та багато ін.

Отже, активна участь українського жіноцтва у благодійній діяльності сьогодні – факт незаперечний. Разом із тим, незважаючи, що поняття «благодійність» і «меценатство» в Україні є ознакою сьогодення, самі ці явища мають прадавню історію.

У своєму дослідженні акцентуємо увагу на благодійній діяльності однієї з найславетніших жінок України, і Лубенщини зокрема, представниці прогресивної національної еліти Катерини Миколаївни Скаржинської (1854 – 1932 рр.). Про цю дивовижну, непересічну жінку сказати можна багато – це щедра благодійниця, видавець, музейниця, сподвижниця краєзнавчої справи, фундаторка першого приватного музею в Україні. Але, насамперед, це людина високих життєвих принципів і моралі, людина милосердна і прогресивна.

Значний унесок в дослідження спадщини Катерини Скаржинської зробили відомі історики, учені-краєзнавці Лубенського краю. Зокрема у праці Б. Ванцака, О. Супруненка «Подвижники українського музейництва» [2], подаються біографічні факти життя меценатки, особлива увага акцентується на періоді її емігрантства в Швейцарії, де вона активно займалась підтримкою революційного руху; розкривається внесок благодійниці у заснування першого в Україні приватного краєзнавчого музею, висвітлюється історія його створення. Дослідниками також зібрана значна кількість архівних матеріалів, які дають змогу краще усвідомити багатоманітність умов, зв'язків, подій, в яких відбувалася життєдіяльність Катерини Миколаївни.

Першим крокам діяльності Лубенського краєзнавчого музею, його становленню та розвитку присвячена монографія О. Супруненка «Археологія в діяльності першого приватного музею України (Лубенський музей К.М. Скаржинської)» [8], окремі розділи дисертаційного дослідження О. Дроздової «Видавнича та інформаційно-бібліографічна діяльність просвітницьких осередків Полтавщини (друга половина XIX – XX ст.)» [4], серія публікацій М. Полонського «Родовід Катерини Миколаївни Скаржинської – фундатора першого приватного музею в Україні 1885-1906 рр.» [6]. Історію заснування й відкриття Круглицької школи висвітлює робота П. Батієвського «Історія Круглицької школи Полтавської області» [1].

Як свідчить історіографічний аналіз, творча спадщина Катерини Скаржинської досліджена більшою мірою як музейниці, меценатки, фундаторки першого в Україні приватного краєзнавчого музею. Науково-обґрунтованих історико-педагогічних досліджень з благодійної діяльності Катерини Миколаївни, які б розкривали її внесок у розбудову освіти Лубенщини, на сьогодні нами не знайдено. Отже, актуальність, теоретична та практична значущість проблеми, а також її недостатня розробленість у науковому плані зумовили вибір теми дослідження.

Катерина Миколаївна Скаржинська, уроджена Райзер народилася у лютому 1854 року в Лубнах у багатій сім'ї, що мала своє коріння далеко за межами України. Як зазначає дослідник О. Супруненко, Катерина Миколаївна одержала ґрунтовне домашнє виховання. У маєтку її батьків була багата бібліотека з цінними книгами і документами, дуже часто проходили зустрічі з відомими цікавими людьми, зокрема геологом, професором Київського університету К. Феофілактовим, що, певною мірою, і починає формувати світоглядні позиції Катерини Миколаївни.

Поєднавши свою долю з гусаром, згодом генерал-майором кавалерійського запасу, кіннозаводчиком Миколою Георгійовичем Скаржинським – воєдино

злилося три старовинних роди – Скаржинських, Райзерів, Кир'якових [6]. Проживання в Санкт-Петербурзі, навчання на Бестужевських курсах, подорожі до Німеччини, Швейцарії, Франції остаточно сформували світогляд й визначили життєві орієнтири Катерини Скаржинської на наступні десятиліття.

Після повернення у 1881 році на Полтавщину до с. Круглик Лубенського повіту вона розпочинає створення власної збірки старожитностей, мистецтва і природи. 25 років свого життя Катерина Миколаївна присвячує музейництву. Її активна меценатська діяльність спрямовується передовсім на заснування першого приватного історично-етнографічного музею в Україні (1885 – 1906) – Лубенського музею, який згодом вона подарувала Полтавському губернському земству. Музей К.М. Скаржинської налічував 20000 експонатів, він містив музейні пам'ятки народів інших країн, збірку стародруків та наукову бібліотеку – понад 4000 томів [2]. У цілому «...за 25 років було зібрано більше 35 тис. предметів, на придбання яких витрачено десятки тисяч рублів» [6].

Цікавим виявився той факт, що відвідування музею проводилося безкоштовно. Вважаємо, що це була принципова позиція його засновниці, оскільки Катерина Скаржинська прагнула поліпшення життя народу, піднесення його культурного та освітнього рівнів. Так, за три роки (з 1898 по 1901 рр.) кількість відвідувачів зростає від 62 осіб до 771, склавши 1228. Згодом ця цифра подвоїлася, сягаючи в окремі дні до 300 чоловік [2]. Серед відвідувачів були не лише гості міста та відомі діячі вітчизняної науки і культури, а й мешканці Лубен та навколишніх сіл.

Благодійною діяльністю продовжує займатися Катерина Миколаївна і за кордоном, надаючи активну допомогу політичним емігрантам та революціонерам. Тут, у Швейцарії вона засновує робітничі будинки, виділяє 2000 франків Женевській касі взаємодопомоги політемігрантам, допомагає у виданні в Давосі літературно-наукового журналу «За рубезом», у якому публікувалися представники різних політичних партій. Цікавим фактом у біографії К.М. Скаржинської було те, що за свої заслуги у підтримці революційного руху, радянська влада (як вона зазначає в одному з листів, – особисто В.І. Ленін) призначила їй персональну пенсію [2].

Проте це був не єдиний щедрий жест добродійниці. Катерину Миколаївну можна по праву вважати сподвижницею національної освітньої справи Лубенщини. Нею заснована нижча сільськогосподарська школа II розряду в с. Терни, народна школа (для навчання дітей і дорослих), читальня з бібліотекою, дитячі ясла в с. Круглик тощо. З цього приводу Віра Павлівна Кир'якова, двоюрідна племінниця К.М. Скаржинської згадувала: «...Скаржинська на той час була дуже культурна і передова жінка. Вона багато піклувалася про поліпшення життя й побуту селян хутора Круглик. Нею було збудовано початкову сільську школу... організовано народний будинок із бібліотекою, читальнею та чайною...» [1, с. 2].

До ряду благодійних справ Скаржинських належить також організація й опікування однієї з перших в Україні, Лубенської україномовної гімназії з правом навчання дітей незалежно від статі і національності.

Першим навчальним закладом, заснованим на пожертви відомої благодійниці була нижча сільськогосподарська школа II розряду в с. Терни. Витоки її створення сягають 1880 р., коли на прохання департаменту землеробства поміщиця с. Круглик Лубенського повіту Катерина Миколаївна Скаржинська подарувала частину власних земельних угідь у с. Терни на побудову цієї уста-

нови. Перший набір до школи було проведено 1 жовтня 1891 р. Уже через сім років, у 1898 р. школа стає I-розрядною, у 1912 р. – сільськогосподарським училищем, у 1917 р. – профшколою, де готували ковалів, теслярів, бондарів. Згодом навчальний заклад стає технікумом, а з 2005 р. здобуває статусу лісо-технічного коледжу.

Дар щедрої меценатки впав на благодатний ґрунт. Нині Лубенський лісо-технічний коледж – провідний навчальний заклад України з підготовки фахівців середньої ланки лісогосподарського виробництва: кваліфікованих с/г робітників, фармацевтів, агрономів лікарських рослин, техніків лісового господарства, бухгалтерів тощо.

Заслугове на згадування та належну увагу історія створення Круглицької школи, заснування якої безпосередньо пов'язано з ім'ям Катерини Миколаївни Скаржинської. Дослідник П. Батієвський, посилаючись на архівні матеріали, зазначає, що Круглицьке початкове училище було організоване у 1898 р. на хуторі Круглик Вільшанської волості, а почесною попечителькою й засновницею його вважається Катерина Миколаївна Скаржинська [1]. Приміщення школи, подароване К.М. Скаржинською, проіснувало до 1943 р. Утримувався цей заклад на кошти, які виділяло земство і Скаржинські. За даними архівних матеріалів за 1903 р., на потреби Круглицького училища земство виділяло 570 крб., попечитель (Скаржинська) – 765 крб. [1].

Круглицька школа належить до початкових 4-класних земських училищ, яких на той час у Лубенському повіті налічувалось 21. Школа була загальнодоступною і безкоштовною. Основними предметами були Закон Божий, церковнослов'янське читання, російська мова (каліграфія, граматики, читання), арифметика, хоровий спів, проводились класні читання і бесіди з історії, географії Росії, природознавства. Як бачимо з переліку предметів, навчання проводилося російською мовою, хоча, заслугове на увагу той факт, що робилися спроби (повітове земство у 1915 р., коли до його складу входили відомі лубенці – Я. Астряб, Л. Климов (чоловік О. Климової-Скаржинської), С. Шемет [1]) порушити клопотання про навчання у початковій школі рідною мовою. Вважаємо, що до цього була причетна й Катерина Миколаївна Скаржинська. Для позакласних читань при школі працювала бібліотека.

У перші роки свого існування навчальний заклад налічував 22 чол. – 16 хлопчиків і 6 дівчаток. У 1903 р. вже нараховувалось 52 учня – 39 хлопчиків і 13 дівчат. Незважаючи на те, що в більшості шкіл того часу учительських кадрів не вистачало, зокрема тих, які б здобули фах у вищих навчальних закладах чи учительських семінаріях, у Круглицькій школі ситуація була не такою критичною. Дослідник П. Батієвський називає прізвища вчителів, які мали відповідну освіту і були досить шанованими людьми як серед населення, так і серед учнів. Це – випускник Полтавської духовної семінарії, перший учитель, викладач Закону Божого Круглицької школи – Віктор Васильович Симоновський, який, крім того, що навчав дітей, брав участь в організації освіти дорослих, листувався із відомим ученим-істориком Д. Яворницьким; випускники Полтавської духовної семінарії: основний учитель школи – Антон Савич Дручевський та його брат – Федір Савич; випускниця окружних курсів Кременчуцької жіночої гімназії, яка протягом 27 років навчала круглицьких дітей, «ентузіаст народної освіти» – Віра Георгіївна Леонтович та інші [1].

У Круглику організовується вечірня освіта дорослих, яку також започатковує Катерина Миколаївна. Із листа К.М. Скаржинської дізнаємося, що «...скорю

нашому музею доведеться розпочати свою педагогічну діяльність: я цієї осені відкривала тут, у Круглику (у своєму маєтку) народну школу...» [5]. Саме в ній проводились читання на вечірніх курсах. При школі працювала бібліотека, читальня та чайна. Зі спогадів двоюрідної племінниці К.М. Скаржинської дізнаємося, що на час польових робіт при народному будинку відкривались дитячі ясла, до «...обов'язку входило доглядати маленьких дітей і займатися зі старшими. За виконанням цих... обов'язків завжди стежила і суворо запитувала... Катерина Миколаївна...» [1, с. 2].

Для учнів вечірніх курсів працювали столярна і ковальська майстерні. Катерина Миколаївна для них «...виписувала хороших майстрів і молоді люди, після закінчення тієї чи іншої майстерні, самі добре працювали» [1, с. 6].

Безпосередню участь в просвітницькій роботі Круглицької школи брала також донька Скаржинської – Ольга Миколаївна Скаржинська (за чоловіком – Климова), яка успадкувала від матері дар благодійництва. Вона турбувалася про освіту дорослих, про вихідний день, була першою учителькою з ліквідації неписьменності у місті, клопоталася про «...організацію учительських городів» [1]. Ольга Миколаївна по праву вважається засновницею однієї з перших в Україні Лубенської україномовної гімназії з правом навчання дітей незалежно від статі і національності. З архівних матеріалів за 1916 р. стає відомим, що «...в настоящее время существует частное реальное училище, открытое дворянкой Ольгой Николаевной Климовой, которое с разрешением вопроса об учреждении в Лубнах «Украинской гимназии», предполагают переименовать в означенную гимназию...» [3].

У 20-х рр. у зв'язку з тим, що в Україні було майже мільйон безпритульних дітей та дітей-сиріт, починають активно відкриватися дитячі будинки, евакоприймальники, притулки, колектори. Така ситуація не пройшла осторонь й хутир Круглик, де в будинку Климових було організовано колектор. Цей заклад займався вихованням неповнолітніх правопорушників, яких спочатку було 30, незабаром – близько 140 чоловік. Згодом колектор стає трудовою колонією. Учня Круглицької школи довелося потіснитися – один клас та майстерня використовувалися для навчання колоністів, яких у Круглику називали ще патронатовцями [1].

До 1932 р. Круглицька школа залишалася 4-класною I ступеня (концентру). У 1932 – 1933 рр. була реорганізована у семирічку, в якій значно більший був відсоток учнівського та педагогічного колективу, організований гурток струнних інструментів, діяв шкільний хор. З 1935 р. школа знову стає 4-класною, що пояснювалось відсутністю приміщення для семирічки та невеликим набором учнів. З 1937 р. – семирічна школа поновлюється. На час Великої Вітчизняної війни заняття в школі припиняються. Згодом цей навчальний заклад став загальноосвітньою школою №9, розташованою у восьмому мікрорайоні міста Лубен Полтавської області. Сьогодні – це навчально-виховний комплекс №9.

Круглицька школа працювала ще не одне десятиліття після смерті видатної землячки, яка спочила влітку 1932 р.

Отже, усе життя Катерини Миколаївни Скаржинської нерозривно пов'язане з благодійною діяльністю – у музейництві, підтримці революційного руху, розвитку української національної освіти. Цінними вважаємо її прогресивні культурно-просвітницькі ідеї: а) всезагальної і доступної освіти незалежно від майнового стану, статі, національної приналежності; б) загальної початкової освіти; в) народної освіти і виховання на національно-культурних

засадах українського народу; г) зв'язку навчання з життям; д) професійної орієнтації освіти.

Нині ім'я видатної жінки не забуте. На честь Катерини Миколаївни названа одна з вулиць міста Лубен. Виконавчим комітетом Лубенської міської Ради народних депутатів було прийняте рішення про увічнення пам'яті видатної землячки меморіальною дошкою на місці останнього її помешкання. Розділи експозицій, присвячених діяльності сподвижниці національного відродження країни, змістовно представлені у Лубенському і Полтавському краєзнавчих музеях, відомості про Катерину Скаржинську можна знайти також на сторінках путівників та іншої наукової літератури.

Безсумнівно, проаналізований досвід видатної благодійниці потребує творчого критичного осмислення з позицій сьогодення з метою його актуалізації та можливого використання в розвитку сучасної освітньої галузі, яка нині найбільш відчутно потребує розширення й зміцнення своєї матеріальної бази, капітальних фінансових вкладень як з боку державних, так і недержавних структур.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів обраної проблеми й потребує подальшого аналізу благодійної діяльності і зокрема внеску в розбудову національної освіти Полтавщини інших відомих жінок: *Варвари Волконської-Репніної* (заснувала Полтавський інститут шляхетних дівчат, 1818 р.), *Марії Кочубей*, *ур. Васильчикової* (опікувалася чоловічою гімназією у Полтаві, перша пол. XIX ст.), *Катерини Дейтрих* (понад 30 років керувала Полтавським інститутом шляхетних панянок; заснувала стипендії для навчання бідних дівчат, др. пол. XIX ст.), *Олександри Ширинської-Шихматової* (відкрила в с. Мануйлівці на Полтавщині школу для хлопчиків із заможних та бідних селянських сімей; заснувала жіночу парафіяльну школу; організувала безкоштовну бібліотеку-читальню, подарувала в її фонд цінні та рідкісні книги із власної бібліотеки, др. пол. XIX ст.), *Софії Устимович* (збудувала в с. Ветхалівці Гадяцького повіту школу та бібліотеку; організувала дім-дачу з обладнанням для літнього відпочинку й оздоровлення учителів; заснувала іменну стипендію доньки Наталії у Полтавській Маріїнській гімназії, др. пол. XIX ст.), *Єлизавети Скоропадської-Милорадович* (відкрила народну школу в с. Рибці поблизу Полтави (ймовірно 1881 р.); підтримувала розвиток недільних шкіл, жіночої гімназії в Полтаві).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Батієвський П.І. Історія Круглицької школи (№9 м. Лубен) Полтавської області / П.І. Батієвський. – Лубни, 1999. – 54 с.
2. Ванцак Б.С. Подвижники українського музейництва: (Григорій Кир'яков, Федір Камінський, Катерина Скаржинська, Гнат Стеллецький) / Б.С. Ванцак, О.Б. Супруненко. – Полтава, 1995. – 136 с.
3. ДАРФ. – Ф. ДП-ОВ, оп. 1916 г. – Од. зб. 115. – Т. 21. – А. 74. – Оригінал.
4. Дроздова О.В. Видавнича та інформаційно-бібліографічна діяльність просвітницьких осередків Полтавщини (др. пол. XIX – поч. XX ст.) дис. ...канд. іст. наук : 07.00.08 / Олена Василівна Дроздова. – К., 2001. – 206 с.
5. Інститут рукописів ЦНБ НАН України імені В.І. Вернадського. – П. 5997. – Оригінал.
6. Полонський М. Родовід Катерини Миколаївни Скаржинської – фундатора першого приватного музею в Україні 1885-1906 рр. / М. Полонський // Ліра. – 2007. – 19 травня.
7. Про благодійність та благодійні організації. Закон України // Відомості Верховної Ради. – 1997. – №46. – ст. 292. (Із змінами, внесеними згідно із Законом №3091-III від 07.03.2002).
8. Супруненко О.Б. Археологія в діяльності першого приватного музею України (Лубенський музей К.М. Скаржинської) : [монографія] / Олександр Борисович Супруненко. – Київ-Полтава : Археологія. – 2000. – 392 с.
9. Українки в історії / за заг. ред. В. Борисенко. – К. : Либідь, 2004. – 328 с.

ЕЛЕНА ИЛЬЧЕНКО

БЛАГОТВОРИТЕЛЬНОСТЬ ЖЕНЩИН: ЕКАТЕРИНА СКАРЖИНСКАЯ–
СПОДВИЖНИЦА НАЦИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ ЛУБЕНЩИНЫ
(1854 – 1932 РР.)

Исследован вклад известной благотворительницы XIX – первой половины XX века Е. Н. Скаржинской в развитие национального образования Лубенщины. Раскрыт опыт основания и попечительства сельскохозяйственной школой в с. Терны, Круглицкой школой, Лубенской украиноязычной гимназией.

Ключевые слова: Е. Н. Скаржинская, Лубенщина, благотворительность в образовании, школа, исторический опыт.

ELENA ILCHENKO

UKRAINIAN PATRONS: KATERYNA SKARZHYNKA – AN INITIATOR
OF NATIONAL EDUCATION IN LUBNY REGION (1854 – 1932)

The actual problem of participation of the modern Ukrainian women in the sphere of patronage is reflected. In this connection a rich experience of patronage activity of one of the most glorious women of Ukraine, and Lubny region in particular, a representative of progressive national elite Kateryna Mykolajivna Skarzhynska (1854-1932) is actualised. Her biography is represented; it is proved that she was a generous patron, publisher, initiator of study of local region, founder of the first private museum in Ukraine. Kateryna Skarzhynska contribution to alteration of education of Lubny region is exposed, her progressive cultural and enlighten ideas are underlined: (a) common education regardless of the property state, gender, national belonging; (b) general initial education; (c) folk education and upbringing on national and cultural principles of the Ukrainian people; (d) link between studies and life; (e) professional orientation of education. The experience of founding and curatorship of an agricultural school in Terni village, Kruhlytskoyu school Lubens'ka Ukrainian-speaking gymnasium is revealed.

It is noticed that experience of prominent patron needs creative critical comprehension from positions of nowadays with the purpose of its actualisation and possible use in development of modern education. In subsequent researches the analysis of experience of other known Ukrainian women-patrons of the 19th — the first fourth of the 20th century is possible: Varvara Volkonskaya - Repnin (founded Poltava Institute of Noble Maidens, 1818), Mary Kochubei (Vasilchikova) (engaged male gymnasium in Poltava, first floor. XIX V.), Catherine Deytryh (led the Poltava Institute of Noble Maidens over 30 years, established scholarships for education of poor girls, dr. Pol. XIX c.), Alexandra Shirinsky-Shikhmatov (opened in the village. Manuylivtsi in Poltava school for boys from rich and poor peasant family, founded a female parish school, organized a free library-reading room, gave her fund valuable and rare books from the personal libraries, etc. Pol. XIX c.), Sofia Ustymovych (built in the Vethalivtsi village, Hadiach County school and library, organized house-cottage with equipment for summer recreation and rehabilitation teachers, established scholarships daughter Natalia in Poltava Mariinsky gymnasium, etc. Pol. XIX c.), Elizabeth Skoropadskyi-Miloradovich (opened public school in the village. Rybtsi near Poltava (probably in 1881) supported the development of Sunday schools, a girls' school in Poltava).

Keywords: K.M. Skarzhynska, Lubny region, charity in education, school, the historical experience.

Одержано 19.10.2015, рекомендовано до друку 18.11.2015